

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

te voeren (Van Dam 2018). Veel patiënten komen in behandeling vanwege hun worsteling met eerdere verliezen en rouw. Om hen een nieuw en pijnlijk verlies te besparen is het noodzakelijk dat we niet alleen onze eigen sterfelijkheid onder ogen zien, maar het besef van onze kwetsbaarheid ook vertalen in concreet handelen.

Literatuur

DAM, Q.D. VAN (2018). *Existentiële doodsangst: Een lacune in de psychoanalyse. Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 24, 30-43.

Latency

Bespreking van

Gertraud Diem-Wille (2018). *Latency — The golden age of childhood*. London/New York: Routledge. ISBN 978 17 8220 5432, 170 pp., € 23,22

MAX GÜLDNER

Freud noemde de periode tussen 6 en 11 jaar de latentie, omdat de libidineuze verlangens en conflicten uit de jaren daarvoor naar de achtergrond zijn verwezen of latent zijn geworden. De 'gouden jaren van de kindertijd' breken aan. Het kind is niet langer primair gericht op zichzelf en zijn ouder, maar richt zich steeds meer op de sociale wereld buiten het gezin, waarin school een belangrijke plaats inneemt. Het kind maakt zich in deze fase allerlei schoolse vaardigheden eigen zoals lezen, schrijven en rekenen, maar ook allerlei sociale vaardigheden zoals het aangaan en onderhouden van vriendschappen. Hoewel ouders in deze periode nog steeds een centrale rol vervullen, nemen andere volwassenen zoals leerkrach-

ten een deel van het ouderlijk gezag over, waaraan het kind zich moet leren voegen. Zo bezien treden in deze periode in het leven van het kind belangrijke emotionele, cognitieve en sociale veranderingen op. Toch is er relatief weinig geschreven over de latentieperiode of om met Knight te spreken: 'De latentie is het stiefkind van het psychoanalytisch onderzoek' (Knight 2013). Volgens Gertraud Diem-Wille, emeritus hoogleraar in psychoanalyse en educatie aan de universiteit van Klagenfurt in Oostenrijk, hebben de latentiejaren aan psychoanalytische belangstelling ingeboet vanwege Freuds veronderstelling dat de basale patronen van de persoonlijkheid in de jaren daarvoor worden gevormd. Ondanks deze kanttekening laat de auteur zich in haar overwegingen aangaande de ontwikkeling van het kind in deze periode nadrukkelijk leiden door het gedachtegoed van Freud, Klein en Bion. In een vijftal hoofdstukken beschrijft de auteur de ontwikkeling inclusief de emotionele obstakels die het kind in de latentie kan ervaren. Ze doet dit aan de hand van een groot aantal observaties in deze leeftijdsfase. De verbinding tussen theorie en de manifestaties van het gedrag van het kind in het dagelijks leven maakt het lezen bijzonder inzichtelijk. Zo worden in het eerste hoofdstuk een aantal thema's besproken die kenmerkend zijn voor deze periode, zoals het beleven van plezier aan fysieke activiteiten als rennen, springen, stoeien of aan allerlei spelactiviteiten die vaak een hoog realiteitsgehalte hebben en vaak een afspiegeling zijn van de wereld van de volwassenen. Afweermechanismen als sublimatie en reactieformatie zijn in de latentie nadrukkelijk aan het werk. Denk aan activiteiten als puzzelen, tekenen, bouwen of overdreven netheid en ordentelijkheid en de afkeuring van rommel of viezigheid en 'schuine mop-

pen', die het kind helpen om zijn seksuele fantasieën te kanaliseren.

De ontwikkeling van het denken en leren staat in het volgende hoofdstuk centraal. Het magisch denken inclusief de almachts-fantasieën verliezen een deel van hun kracht in de latentie en worden vervangen door de intense nieuwsgierigheid die gepaard gaat met de start van de intellectuele activiteiten op school. Plezier in leren krijgt de overhand en de wereld voorbij de ouders en familie wordt interessant. Het nieuwsgierige kind stelt niet alleen 'waarom'-vragen over zijn omgeving, maar ook vragen rond de anatomische sekseverschillen, wat zijn ouders met zijn geboorte van doen hadden en hoe de baby in de buik van moeder kwam. De lezer kan in dit hoofdstuk niet alleen kennismaken met het gedachtegoed van Klein en Bion maar ook met Piagets cognitieve ontwikkelingsstadia. Met het bereiken van het concreet-operationele stadium heeft het latentiekind zich losgemaakt van het egocentrisme dat het pre-operationele denken van de peuter en kleuter kenmerkt. Het impulsief handelen heeft nu plaatsgemaakt voor eerst te denken alvorens te handelen.

Toch is de latentie niet alleen een gouden periode, zoals uit het volgende hoofdstuk blijkt. Veel kinderen in deze leeftijdsgroep komen in behandeling vanwege leermoeilijkheden, schoolproblemen of schoolweigering, symptomen die niet kunnen worden ontkend. Die symptomen zijn veelal ontstaan in de eerste levensjaren waarin ze onopgemerkt zijn gebleven of onderdrukt werden. De lezer krijgt een inkijkje in de psychoanalytische behandelpraktijk van de auteur met kinderen uit de latentieperiode. Zoals uit een drietal gevalsbeschrijvingen blijkt, is de toegangspoort tot de binnenwereld van het kind het spel waarin zich de conflicten manifeste-

ren die lange tijd onopgemerkt zijn gebleven, en met behulp van de interpretaties van de therapeut betekenis krijgen en doorgewerkt kunnen worden om zo de stagnatie in de ontwikkeling op te heffen.

Het belang van het lezen staat in het volgende hoofdstuk centraal. Jonge kinderen willen voortdurend dat dezelfde sprookjes voorgelezen worden en kunnen zo herhaaldelijk hun angsten verwerken zonder dat iemand zich daadwerkelijk bezeerd voelt. Het latentiekind daarentegen kan nu zelf lezen en is niet meer afhankelijk van zijn ouders om voorgelezen te worden. Aan de hand van Rowlings boeken over Harry Potter en C.S. Lewis' *De kronieken van Narnia* laat de auteur zien dat de overvloed aan humoristische, ontroerende en angstaanjagende scènes die door de hoofdpersoon beheerst worden, bijdragen aan de ontwikkeling van symbolische en denkbeeldige ervaringen. De denkbeeldige ervaring dat de helden en heldinnen in deze verhalen hun eigen gevoelens observeren en daarop kunnen reflecteren zijn waardevolle voorbeelden voor de persoonlijke ontwikkeling.

In het laatste hoofdstuk wordt opnieuw een lans gebroken voor het objectrelationele model waarin de ontwikkeling van het kind zich van jongs af aan voltrekt in de samenwerking met de belangrijke anderen ten faveure van het lineaire ontwikkelingsdenken dat lange tijd het psychoanalytische denken gedomineerd heeft.

Latency — The golden age of childhood, is een boek dat zowel de normale ontwikkeling in deze periode beschrijft alsook stilstaat bij kinderen met emotionele problemen in deze fase. De auteur laat op overtuigende wijze zien dat deze periode een tijd is van een rijke en gevarieerde ontwikkeling waarin de driftimpulsen ogenschijnlijk meer op de achtergrond zijn, maar zich geregeld op verslui-

erde of gesublimeerde wijze manifesteren. De leemte in de psychoanalytische literatuur over de latentie is door dit boek ruimschoots goedge maakt.

Literatuur

KNIGHT, R. (2013). A hundred years of latency: From Freudian psychosexual theory to dynamic systems nonlinear development in middle childhood. *Journal of American Psychoanalytic Association*, 62(2), 203-235.

Wie brengt een droom? Droomanalyse in groep

Bespreking van

Robi Friedman (2019). *Dreamtelling, relations, and large groups — New developments in group analysis*. London: Routledge. ISBN 978 11 3834 6277, 110 pp., € 40,99

MARC HEBBRECHT

Robi Friedman is geboren in Uruguay, in een Joods gezin dat, om aan de nazidreiging te ontkomen, was geëmigreerd vanuit Duitsland. In Uruguay kwam hij via zijn school in contact met kinderen van ex-nazi's, wat verzet opriep bij zijn ouders, hetgeen hij toen moeilijk begreep. Het gezin is geëmigreerd naar Israël toen hij 13 jaar werd. Friedman is een veelzijdige persoonlijkheid. Hij is een gerenommeerd groepsanalyticus, maar was ook topsporter en coach van het nationale volleybalteam van Israël. Later was hij actief betrokken bij vredesconferenties en projecten rond internationale conflictbemiddeling in Turkije, Noord-Ierland, Oekraïne en Rusland. Bovendien heeft hij militaire functies vervuld en een hoge graad bereikt in het

Israëlische leger. Als militair was hij betrokken bij oorlogsoperaties.

Mijn aandacht wordt getrokken door de drie eerste hoofdstukken van het boek. Waarom vertellen mensen hun dromen aan anderen? Het antwoord op deze vraag werkt de auteur nader uit. Het interpersoonlijke aspect heeft in de psychoanalytische droomliteratuur minder aandacht gekregen, hoewel het al voor Freuds *Droomduiding* een wezenlijk bestanddeel was van droomonderzoek. Freud deelde zijn eigen dromen immers met Fliess.

In dit kleine boekje worden nieuwe inzichten geïllustreerd met voorbeelden uit de groepsanalyse. Mijn vertrouwen in de waarde van dromengroepen is erdoor versterkt.

Friedman definieert het vertellen van dromen (*dreamtelling*) als een proces dat bestaat uit meerdere fasen: het dromen zelf, ontwaaken, het zich herinneren van de droom, de droom delen met een partner die ernaar wil luisteren en het samen denken over de droom. Dit delen is een intieme menselijke ontmoeting. Dromen zijn soms moeilijk te verteren en richten een appel op de ander tot bevassing, ze kunnen fascineren of koud laten en ze beïnvloeden relaties. Zo wordt verwezen naar een geremde jongeman die zijn liefde niet durft te bekennen aan een meisje en erin slaagt haar voor zich te winnen door haar een droom over hen beiden te vertellen. Friedman is in zijn denken over dromen sterk beïnvloed door het werk van Bion. Het dromen is een fundamenteel psychisch proces dat in dienst staat van de verwerking van emotionele ervaringen die in het waakleven (te) opwindend en bedreigend zijn. Onze dromen gaan over zeer relevante, intense emotionele gebeurtenissen in onszelf of in onze relaties met anderen. Anderen dienen als publiek om de droom te